

Afyonkarahisar İli Bolvadin İlçesi'ndeki Çift Yönlü Çeşmeler*

Nurcan BAHARGÜLÜ**

ÖZ

Köken olarak Farsçadan gelen çeşme kelimesi "göz" demektir. Türkçe'de su kaynağı anlamında kullanılan çeş-me, "çesm" kelimesinden türemiştir. Kaynaklarda bu terim "kaynağında bir hazneye toplanarak veya borularla getirilerek akıtılan suların alınmasına mahsus lüleri veya musluklu bir hazne şeklinde mermerde, taştan veya farklı malzemeden yapılmış halka açık su alma yeri" olarak da tanımlanmaktadır. Geçmişten geleceğe birçok tarihi yapıyı bünyesinde barındıran Bolvadin ilçesindeki Türk dönemi yapılarından sivil mimarlık örnekleri, camileri, çeşmeleri, türbeleri, köprüsü ile bir bütünlük içindedir. Bu çalışmada Bolvadin merkezde yer alan çeşmeler ele alınacaktır. İlçe de yaklaşık elli altı adet çeşme tespit edilmiştir. Bunlarda on yedi adedi ayaktadır. Mevcut olan bu çeşmeler cephe kompozisyonlarına göre ayrılmıştır. Tek ve iki cepheli olan çeşmelerden iki cepheliler makaleye dahil edilmiştir. Sekiz adet çeşmenin çift yönlüdür. Bölgeye özgü tasarımlarıyla dikkat çeken bu yapılar oldukça gösterişli ve büyüktür. Genellikle cadde ve sokakların keşiştiği köşe başlarına inşa edilmiş olup meydan çeşmesi şeklinde tasarlanmıştır. Üst örtüler ahşap kırma çatılı olup üçgen alınlıklıdır. Bu üçgen alınlıkların içi ise yarım daire kubbe ile doldurulmuştur. Düzgün kesme taştan inşa edilen çeşmelerde devşirme malzemeye de yer verildiği görülmektedir.

Geleneksel sokak dokusunu koruyan ve yaşatan Bolvadin eski evleri ve su yapılarıyla ön planda olan bir ilçedir. Çeşmelerin konumu ve ebatları birçoğunun aktif olarak kullanılması şehre hayat vermektedir. Çeşmelerin çift yönlü çeşmelerin yapılmış olması kadına ve mahremiyet duygusuna sahip çıkıldığının bir göstergesidir. Çeşmeler hakkında detaylı bir çalışmanın yapılmamış olması bu konuyu ele almamıza sebep olmuştur. Çeşmeler kataloglar halinde incelenip plan, malzeme ve teknik, konum ve süsleme gibi başlıklar altında detaylandırılacaktır. Kültür varlığı olan bu çeşmelerin belgelenmesi ve geleceğe miras bırakılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolvadin, Su Mimarisi, Çeşme, Lüle.

Bidirectional Fountains in Bolvadin District of Afyonkarahisar Province

ABSTRACT

The word fountain, which originates from Persian, means "eye". The word fountain, which means water source in Turkish, is derived from the word "çesm". In the sources, this term is also defined as "a public water collection point designed in the form of a water reservoir with a faucet or fountain pipe, made of marble, stone or other materials, specially designed to collect water channeled to a reservoir or brought by pipes". The Bolvadin district, which contains many historical structures from the past to the future, is a whole with its civil architecture examples, mosques, fountains, tombs, and bridges from the Turkish period. This research will examine the fountains located in the center of Bolvadin. Approximately fifty-six fountains were identified in the district. The existing fountains have been categorized based on their façade compositions. The article only includes fountains with two-facades. Eight of these fountains are double-sided. These structures attract attention with their designs specific to the region and are quite large and ornate. It is generally built at the corners where streets and avenues intersect and is designed as a square fountain. The upper covers have wooden hipped roofs and triangular pediments. The inside of these triangular pediments is filled with a semicircular dome. It is seen that reused materials were also used in the fountains built of regular cut stone.

Bolvadin, which preserves and sustains the traditional street texture, is a district that stands out with its old houses and water structures. The location and dimensions of the fountains and the active use of many of them give life to the city. The fact that the fountains were made in two directions indicates that women and their sense of privacy were protected. The fact that no detailed study has been done on the fountains has led us to address this issue. The fountains will be examined in catalogs and detailed under headings such as plan, material and technique, location, and decoration.

Keywords: Bolvadin, Water Architecture, Fountain, Fountain Pipe.

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi 22401051 numaralı Araştırma Projesi olarak 2023 yılında tamamlanmış olup Bilimsel Araştırma Koordinatörlüğü (Bap) tarafından da desteklenmiştir. Kitabeler Dr. Selman Karadağ tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkür ederim./ This study was completed in 2023 as a Research Project at Selçuk University 22401051 and was supported by the Scientific Research Coordination Office (Bap). The inscriptions were read by Dr. Selman Karadağ. I would like to thank him.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof., Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye/ Selçuk University, Konya, Türkiye, bahargulu05@hotmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 15.08.2024-21.10.2024

Citation/Atf: Bahargülü, N. (2024). Afyonkarahisar ili Bolvadin ilçesi'ndeki çift yönlü çeşmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 184-215. <https://doi.org/10.52642/susbed.1533701>

1. Giriş

Türk kültürünün ve sanatının önemli bir grubu olan su yapıları her dönem önemini korumuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Türk- İslam medeniyetinin temel taşlarından birisi olan su, bir yaşam kaynağı ve inanç bakımından da kutsiyet atfedilen bir unsurdur. İslam öncesi dönemlerde de Türkler suyu kutsal kabul ettikleri için göçebe bir hayat sürmeleri sebebiyle genellikle yaz aylarında su başlarına konaklamalarından dolayı akarsu ve göl gibi yerleri kutsal saymışlardır.

İslam dinini benimsedikten sonra da yeni inanç sisteminin getirmiş olduğu ilkeler doğrultusunda suyu İslam inancına göre kutsal kabul ederek ikonografik anlamlar yükledikleri görülmektedir (Önge, 1997, s. 5). Bunlardan bazıları ise; su gibi aziz ol, cömertlikte ve yardım etmede akar su gibi ol (Hz. Mevlâna), akan su, yosun (pislik) tutmaz, berrak bir gönülden kirli su akmaz, ne diye böbürlenip büyükeniyorsun, doğumun bir damla su, ölümün bir avuç toprak, içme namert elinden su, âb-ı hayât olsa da ifadeler ile suyun önemi ortaya koyulmuştur.

Çalışmamıza esas olan Bolvadin çeşmelerine özgü halk arasında ifade edilen su ile ilgili “Çeşmesiz sokak duvaksız geline benzer” cümlesi de çeşme mimari ve fonksiyonel önemini vurgulamaktadır (Soyaslan, kişisel iletişim, 26 Nisan 2023, saat:14:00).

Çeşmenin Farsça'daki karşılığı “göz” anlamına gelen “çeşm” kelimesinden Türkçe'ye girmiştir (Arseven, 1988, s. 388-389). Arapça'da yine “göz” anlamındaki “ayn” sözcüğü, XIII. ve XIV. yüzyıllarda “çeşme” kelimesinden daha çok tercih edilmiş, hatta bu kelime XVII. yüzyıla kadar kullanıldığı da görülmektedir. Bu terimlerden başka “ayn”, kelimesi dışında çeşme kitabelerinde “sikaye” kelimesine de rastlanmaktadır (Eyice, 1993, s. 277) “Sikaye” kelimesi Arapça bir isim olup su içilen kap ve suyun toplandığı, biriktiği yer anlamındadır (Develloğlu, 2017, s. 1111).

Türkçe'ye yerleşen “çeşme” kelimesi XIV. yüzyıldan başlayarak farklı şekillerde ve kitabelerde, ayrıca yazılı metinlerde fazlaca kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde çeşmeler üzerindeki kitabelerde Arapça ve Farsça olarak “Çeşm-i dilküşa, çeşm-i ab-ı zülâl, çeşm-i revân, çeşm-i rânâ, çeşm-i Kevser, çeşm-i hayat” kelimelerine sıkça yer verilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi suyun Türk kültüründe öncelikle fonksiyonel ve ikonografik anlamları ile kavram olarak çeşme; musluklu su haznesi, pınar, su kaynağı gibi tanımlamaları olan “çeşme” (Develloğlu, 2017, s. 177), suyun kamu kullanımına açıldığı yapılar olarak bilinmektedir (Sözen & Tanyeli, 2015, s. 75; Hasol, 2016, s.120).

Sonraki dönemlerde ise Anadolu'da bulunan yöneticiler ve zenginler vakıflar kurarak buradan edinilen gelirler ile insanlara su temini ve bazı yerlere çeşmeler yaptırmışlardır (Karpuz, 2006, s. 547). Anadolu Selçukluları döneminden günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olan çeşmeler genellikle cami, medrese, han gibi mimari yapıların giriş cephelerinde veya iç avlularda inşa edilmiştir. Bazen ana eyvan içine ve cümle kapısına yakın yerler de olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yapılardan bağımsız olarak inşa edilen çeşmelerde mevcuttur. Beylikler dönemindeki çeşmelerde yapım teknikleri ve süsleme özellikleri bakımından Selçukluların tekrarı niteliğindedir. Başta Karamanoğulları, Aydınogulları, Eşrefogulları, Germiyanogulları, Candarogulları ve Osmanogulları olmak üzere, diğer Anadolu beylikleri topraklarında inşa ettirdikleri çeşmeler ile bu geleneksel özellikleri gözler önüne sermektedir.

Osmanlı kültüründe çeşmeler, sosyal hayatı, o dönemin mimarisini, sosyal ve kültürel yaşamı, ekonomik gücü yansıtmaktadır. Bu yapıların belge niteliği de taşıdığını söylemek mümkündür. Şehirlerin kuruluşları, gelişim alanları ve konumları bakımından da bilgi vermektedir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen çeşmeler, sokak dokuları dikkate alınarak yapılmıştır. Genellikle meydanlarda, sokak köşelerinde ve bazı yapıların cephelerine yerleştirilmiştir. Bu dönem çeşmeleri buldukları yerler ve yapılış amaçlarına göre isimler almışlardır. Örneğin; Meydan çeşmeleri, Köşe çeşmeleri, Namazgâh çeşmeleri ve Sütun çeşmeleridir. Ayrıca köşk ve yalıların bahçelerine dekoratif amaçlı yapılan çeşmeler ve sebiller ve selsebiller de bulunmaktadır (Kara Pilehvarian, 2022, s. 247).

Kimi zaman hayır ve dua amaçlı kimi zaman ise halkın su gereksinimini karşılamak amacıyla kent içlerine, mahalle ve meydanlara, yol güzergahları üzerine çeşmeler inşa edildiği görülmektedir.

Bu araştırma makalesinde; Bolvadin'in önemli bir yerleşim alanı olarak Anadolu'nun doğu-batı aksında Ege ile orta Anadolu, kuzey-güney aksında ise Marmara'nın ve Akdeniz'in geçiş noktasında yer almasıdır. İlçe bu bakımdan Türk Kültür ve Sanatı açısından camileri, köprüleri, han ve hamamları gibi tarihi evleri

2. Bolvadin'deki Çift Cepheli Çeşmelerden Örnekler

2.1. Alimeze Çeşmesi

Çeşme ana cadde ile ara sokağın kesiştiği köşe başına inşa edilmiştir. Dikdörtgen bir gövde üzerinde yükselen çeşme iki cepheli bağımsız grup içinde yer almaktadır (Fotoğraf 1)

Batı cephesi ön yüz, doğu cephe ise arka yüzü göstermektedir. Çeşmenin batı cephesini genellikle erkekler, doğu cephesini ise daha çok kadınlar kullanmaktadır. Mahremiyet olgusundan dolayı kadınların kullandığı cepheler genelde arka yüzler olup ara sokağa yönelmektedir. Bu çeşmenin bölgedeki diğer çeşmelerden tek farkı ise güneyine bitişik bir hazne (depo) kısmının bulunmasıdır.

Caddeye yönelen batı cephenin ayna taşını yarım daire formu bir kemer nişi sınırlandırmaktadır. Ayna taşı içine yan yana iki adet metal kurna (lüle) yerleştirilmiştir. Kurna üzerindeki taşlık nişi küçük ölçekli olup sivri kemerlidir. Yalak ise beden duvarlarından dışa doğru taşırılmıştır (Çizim 1).

Ayna taşını çevreleyen kemer üzerinde Türkçe kelimeler ile tamir kitabesi olarak *"Eser Allah'ındır 1975"* ibaresi yazılıdır. Bu yazının yanında ise asıl kitabesi kare formu bir çini parçası içinde *"Maşallah"* ve *sene H.1326/M.1908/9* ibaresi yerleştirilmiştir (Fotoğraf 2,3). Yapının üst örtüsü ahşap kırma çatılı olup üzeri daha sonra saç ile kapatılmıştır. Yapının güney cephesine bitişik olarak bir hazne (su deposu) eklenmiştir. Bu deponun kapağı üstten açılmaktadır.

Çeşmenin doğu cephesi batı cephesi ile benzer formda inşa edilmiştir. Diğer cepheden farklı olarak bu cepheyi iki adet taş sütun yerleştirilmiştir. Cephedeki ayna taşını yarım daire formu bir kemer çevreleyerek niş açıklığı oluşturmaktadır. Kemer üzerinde çini bir plaka içine *"maşallah"* ibaresi yazılıdır. Bu plakanın etrafı ise bitkisel süslemelidir (Fotoğraf 3). Ayna taşı içindeki musluk tablasına yerleştirilen bir adet metal lüle orijinaldir. Lüle üzerinde sivri kemerli bir taşlık nişi yerleştirilmiştir. Dikdörtgen formu olan yalak beden duvarlarından dışa doğru taşırılmıştır. Bu bölümde biriken sular kuzey cephedeki hatıla akmaktadır (Çizim 2). Hatıl oldukça uzun olup üç bölümlü yapılmıştır (Fotoğraf 4). Halk arasında bu yalıklara "hatıl" veya "tekne" ismi verilmektedir. Hatıllar yalaktan akan suların biriktiği toplandığı yerlerdir. Bu biriken sulardan hayvanlar su ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca ilçede yaşayan kadınlar buğday, arpa ve çamaşırlarını bu bölümlerdeki biriken sular ile yıkadıkları görülmektedir. Bu çeşmenin ana su kaynağı İhsaniye Çeşmesi ile aynı kaynaktan beslendiği bilinmektedir.

Fotoğraf 1. Alimeze Çeşmesi Genel Görünüm

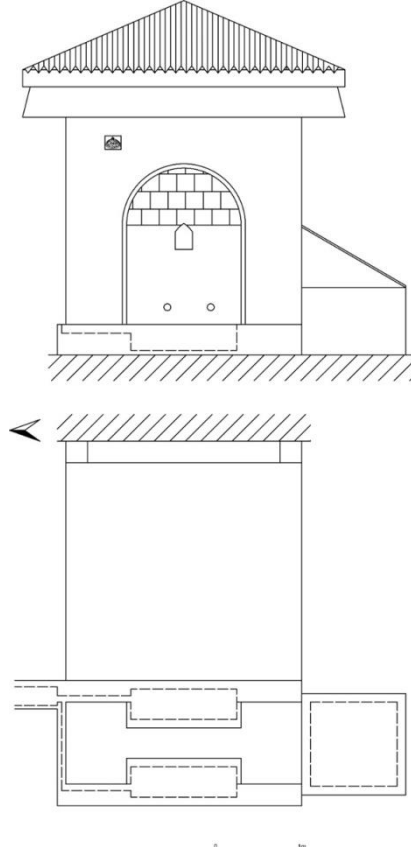
Fotoğraf 2. Alimeze Çeşmesi Batı Cephesinden Görünüm.

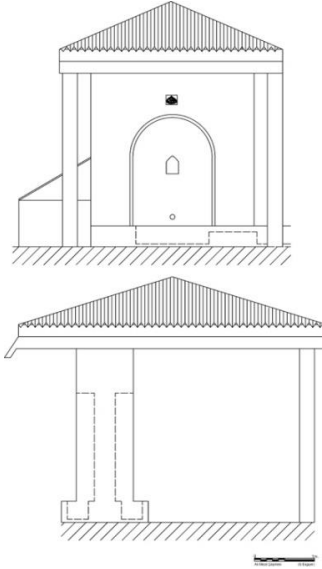
Fotoğraf 3. Alimeze Çeşmesi Batı Cephedeki Çini Pano

Fotoğraf 4. Alimeze Çeşmesi Kuzey Cepheden Genel görünüm

Çizim 1. Alimeze Çeşmesi Batı Cephe Görünüşü ve Planı

Çizim 2. Alimeze Çeşmesi Doğu ve Güney Cephe Görünüşü

2.2. Calkoğlu Çeşmesi

Çeşme, Lala Sinan Paşa mahallesinde yer almakta olup ana cadde ile ara sokağın kesiştiği köşe başında bulunmaktadır.

Dikdörtgen formlu bir gövdeye sahip olan çeşme iki cepheli bağımsız grup içerisindedir. Üst örtü ahşap kırma çatı ile kaplıdır. Çatının güneyindeki saçak üçgen bir alınlıkla sonlanmaktadır. Bu üçgen alınlığın saçak uçları ise testere dişi motifler ile sonlanmaktadır.

Çeşmenin ön cephesi güneyi, arka cephe ise kuzeyi göstermektedir. Güney cephe ana caddeye yönelmiştir (Fotoğraf 5 – Çizim 3). Ön cephe olarak tasarlanan bu bölüm diğer cepheye göre daha süslü ve hareketli tutulmuştur. Güney cepheyi erkekler, kuzey cepheyi ise kadınlar kullanmaktadır. Kadınların arka yüzü kullanma sebebi mahremiyet anlayışındandır.

Güney cephedeki yalak dolayı daha alçak kottadır. Çeşmenin ayna taşı at nalı formlu bir kemer ile çevrilidir. Kemer yüzeyi renkli taş ile kaplanmıştır. Kemerin hemen üst bölümünde yan yana üç adet çini tabaklar kesme taşların içine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 6-7). Bu tabakların süsleme motifleri ve renkleri birbirinden farklı olarak tasarlanmıştır (Fotoğraf 8). Ayna taşı içerisindeki kitabe panosu ise mermerdendir.

Mermer kitabe süslü tarzda sekiz satırdan oluşmaktadır. Kitabe şöyledir:

*Yâ 'ibâdallâh nazâr kıl ol bakem ihsânına
Hoş ferahzâdır bu çeşme dört yolun seyrânına
Bârekallâh lezzeti şîrin şeker kardan soğuk
Âbdest alıp içenler hamd ede Yezdân'ına
Ehl-i hayrâtın Hudâsı seyyiâtın afv ide
Katresi ırmak olup aksın cezâ meydanına
Bâb-ı lütfundan Hudâyâ sadbezârân rahmet it
Banî Hacı Süleymanzâde Ahmet cânına
Sene
1287*

*يا عبادالله نظر قيل اول حقاك احسانه
خوش فرحزادر بو چشمه درت يولن سيراننه
بارك الله لذتي شيرين شکر قاردن صوغوق
آبدست الوب ايچتلر حمد ايده يزداننه
اهل حيرتاك خداسي سيباتن عفو ايده
قطره سي ارماق اولوب آفسك جزا ميداننه
باب لطفكدن خدايا صد هزاران رحمت ايت
بانى حاجى سليمان زاده احمد جاننه
سنة
١٢٨٧*

Kitabeden anlaşıldığı üzere çeşme H.1287/M.1870 tarihinde Hacı Süleymanzade Ahmet tarafından yaptırılmıştır (Fotoğraf 9).

Çeşmenin kuzey cephesi ara sokağa bakmaktadır. Bu cephenin ön kısmında ahşap direklerin taşıdığı revaklı sundurmalı bölüm bulunmaktadır. Güney cepheye göre oldukça sade tutulmuştur. Ayna taşını çevreleyen at nalı formlu kemer derin bir niş oluşturmaktadır. Bu nişin ortasına devşirme malzemeler yerleştirilmiştir. Düzgün kesme taştan inşa edilen yapının bazı bölümlerinde devşirme malzemeye de yer verilmiştir. Kemerin oturduğu yan taşlar devşirme yassı payelerdir (Fotoğraf 10 – Çizim 4)

Batı cephenin saçak altlarına kesme taş içine iki adet çini tabaklar yan yana yerleştirilmiştir. Tabakların içinde süsleme niteliğinde “maşallah” ibaresi yazılıdır (Fotoğraf 11).

Üst örtü ahşap kırma çatılı olup üzeri alaturka kiremit ile kaplıdır. Batı ve güney cephelerin saçakları üçgen alınlık şeklindedir. Güneye doğru taşan saçak ve üçgen alınlık içerisine bağdadi yarım kubbe yerleştirilmiştir. Benzer uygulamalar ilçe merkezindeki sivil mimarlık örneklerinin girişlerini vurgulamak amacıyla yapıldığı görülmektedir.

Fotoğraf 5. Calkoğlu Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 6. Cılkoğlu Çeşmesi Güney Cepheden Görünüm

Fotoğraf 7. Cılkoğlu Çeşmesinin Süsleme Motifleri

Fotoğraf 8. Cılkoğlu Çeşmesinin Güney Cephedeki Çini Süslemeler

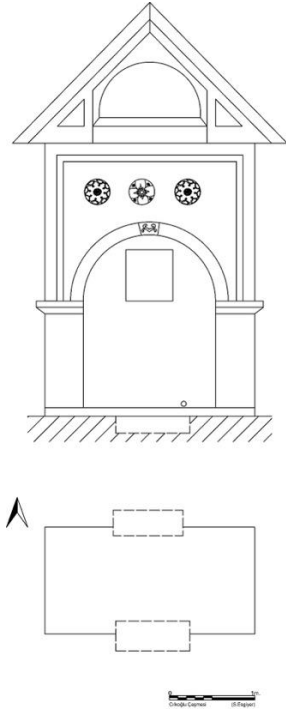
Fotoğraf 9. Cilkoğlu Çeşmesinin Güney Cephedeki Kitabesi

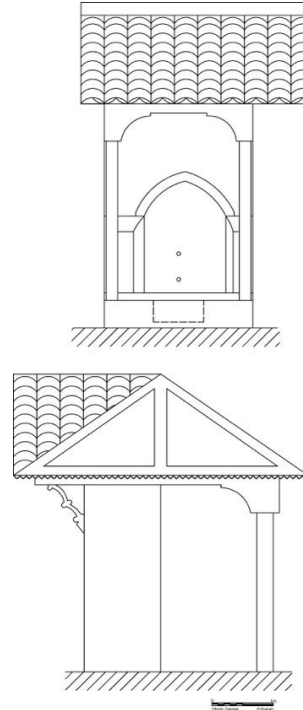
Fotoğraf 10. Cilkoğlu Çeşmesi Kuzey Cepheden Görünüm

Fotoğraf 11. Cilkoğlu Çeşmesinin Batı Cephedeki Yazılı Çini Tabaklar

Çizim 3. Cılkoğlu Çeşmesi Güney Cephe Görünüşü ve Planı

Çizim 4. Cılkoğlu Çeşmesi kuzey Cephe ve Batı Cephe Görünüşü

2.3. Ciğercioğlu Abdullah Çeşmesi

Yapı, ana yol üzerinde konumlandırılmış olup Yakup Şevki Mahallesinde yer almaktadır. Dikdörtgen formulu bir gövdeye sahip olan çeşme iki cepheli ve bağımsızdır. Çeşme günümüze sağlam olarak gelmiş ve aktif olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 12 – Çizim 5).

İki yönlü olan çeşmenin ön yüzü kuzeyi, arka yüzü ise güneyi göstermektedir. Oldukça büyük ölçekli olan çeşmenin her iki cephesindeki kurnaları aktif olarak kullanılmaktadır. İlçede suyu içilebilen ve temiz olan nadir çeşmelerden biridir. Halk bu kurnalardan akan suyu hala içmekte olup diğer ihtiyaçlarını da bu çeşmeden akan su ile karşılamaktadırlar.

Kuzey ve güney cephede bulunan yalakların biriken suları doğudaki hatıl bölümüne akmakta olup oldukça uzun tutulan hatıl üç bölümden oluşmaktadır. Hatılda biriken bu sular ile günümüzde halen buğday, kurubaklagil, halı, kilim ve çamaşır yıkanmaktadır (Fotoğraf 13).

Ahşap kırma çatılı olan üst örtü alaturka kiremit ile kapatılmıştır. Beden duvarları düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Saçaklar beden duvarından oldukça dışa doğru taşırılmıştır.

Çeşmenin kuzey cephesini düz atkı kemerli bir ayna taşı sınırlandırmaktadır. Ayna taşı içinde yapının kitabesi (Fotoğraf 14) ile taslık ve yan yana dört adet metalden lüle bulunmaktadır. Taslık üzerinde yarım daire kemer formulu bir de kitabelik nişi mevcuttur. Niş içine yerleştirilmiş üç satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede H.1227 (M.1812) tarihinde Abdullah ağa tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Nişin her iki yanındaki ince ve kalın silmeler ile cephe hareketli tutulmuştur. Ayrıca bu cephede bir de gülbezek motifi işlenmiştir.

Güney cephe kadınların kullandığı bölümdür. Bu cephedeki ayna taşı düz atkı kemerlidir (Çizim 6). Ayna taşı içinde sadece iki adet metalden lüle yer almaktadır. Beden duvarlarından öne doğru taşırılan yalak ve bu yalaktan akan su doğu cephedeki hatıl da toplanmaktadır.

Çeşmenin ayna taşı içindeki kitabede ise şu ifadeler yer vermiştir;

Menba'ı-ı âbın tut Hâcı ?
Mâşâallâhü
Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Abdullâh Ağa
Sene
1227

منبع آبین طوت حاجی
ماشالله
صاحب الحیرات والحسنات
عبدالله آغا
سنه
١٢٢٧

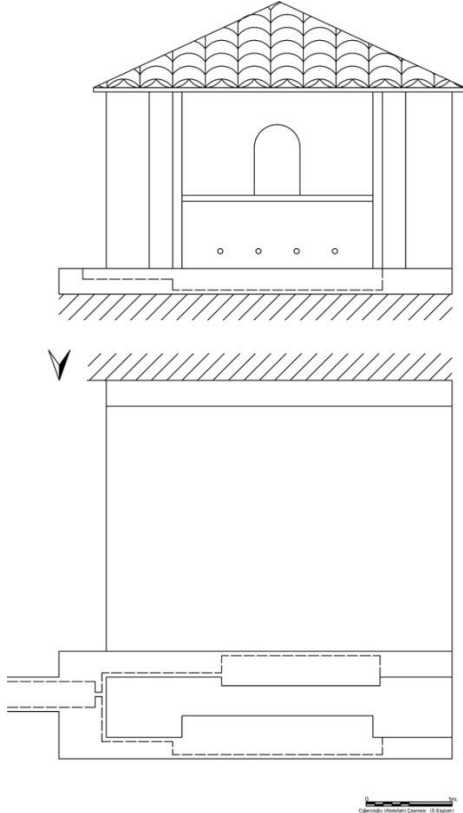
Fotoğraf 12. Çiğercioğlu Abdullah Çeşmesi Kuzey Cepheden Görünüm

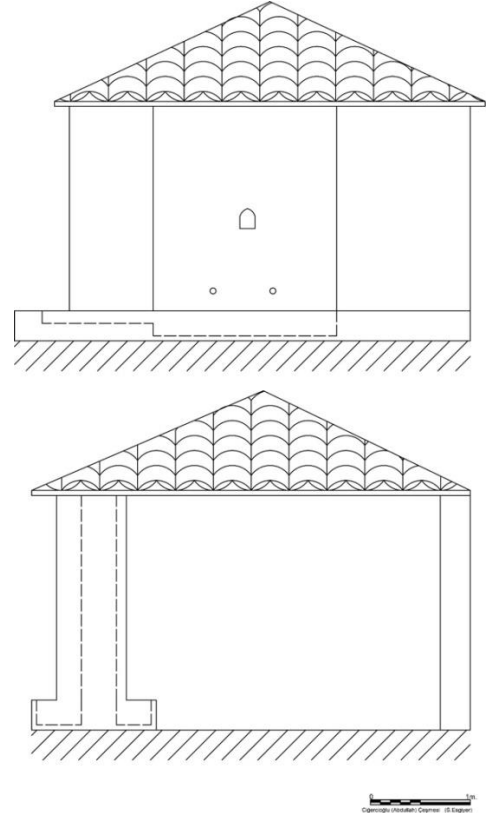
Fotoğraf 13. Çeşmenin Doğu Cephesinden Genel Görünüm

Fotoğraf 14. Çeşmenin Kuzey Cephedeki Kitabesi

Çizim 5. Çiğercioğlu Abdullah Çeşmesi Kuzey Cephe Görünüş ve Planı.

Çizim 6. Çiğercioğlu Abdullah Çeşmesi Güney Cephe ve Batı Cephe Görünüşü

2.4. Erkmen Çeşmesi

Erkmen Mahallesi Şehit Hasan Basri Tek Sokak'ta bulunan çeşmenin doğu cephesinde Feriz Hoca cami yer almaktadır. Köşe başına inşa edilen yapının doğu cephesi yenilenmiş olup batı cephesi orijinalliğini korumaktadır (Fotoğraf 15).

Dikdörtgen formlu bir gövdeye sahip olan çeşme, iki cepheli olup bağımsız inşa edilmiştir. Batı cephenin önünde iki adet taş ayağın taşıdığı revaklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu ayaklar eve bitişik yapılmıştır. Orijinal olan batı cephenin yalak kısmı yerden yükseltilmiş olup suyun kuzey cephedeki hatıla akmasını sağlamaktadır. Çeşmenin yalak kısmı ile aynı hizada olan hatıl yenilenecek kuzeye doğru uzatılmıştır (Çizim 7)

Ayna taşı at nalı formlu bir kemer ile sınırlandırılmıştır. Bu bölümün içinde lüle, taslık ve devşirme malzemeden yapılmış bir bordür kuşağı bulunmaktadır. Çeşmenin kitabelik bölümünün içi boş bırakılmıştır. Dikdörtgen formlu yalağın üzerinde ise altı üstlü ikişerden dört adet lüle bulunmaktadır. Üst bölümdeki lüleler madenden yapılmış olup öne doğru taşırılmıştır (Fotoğraf 16).

Lülelerin üzerindeki bordür kuşağı içerisinde yan yana yedi adet dairesel formlu rozet motifler sıralanmıştır. Gülbezek ve çarkifelek şeklindeki rozet motifler oyma-kabartma tekniğiyle işlenmiştir (Fotoğraf 16).

Kare formlu taslık nişi bordür kuşağı üzerinde yer almaktadır. Ayna taşını çevreleyen kemerin her iki yanına birer adet kıvrımlı demir kancalar yerleştirilmiştir. Bu kancalar kadınların yıkadıkları herhangi bir şeyin suyunu sıkması için kullanıldığı halk tarafından dile getirilmektedir. Çeşmenin cepheleri sonradan sıvanmış olup yeşil-beyaz renge boyanmıştır.

Çeşmenin doğu cephesi ise sonradan tamamen yenilenmiş olup fayans ile kaplıdır. Günümüz mimarisi ile tasarlanan bu cephede metal musluklara yer verilmiştir. Üst örtü ahşap kırma çatılı olup saçaklar dışa doğru taşırılmıştır. Bu saçaklar taş konsollar ile taşınmaktadır. Çeşmelerin önünde bir yalak ve bu yalağa akan suları kuzeye doğru akıtan ince uzun bir hatıl bulunmaktadır. Hatıl da biriken sular ile bahçe sulama, tahıl ve çamaşır yıkamak için kullanılmaktadır. Ayrıca sokak hayvanlarının da su ihtiyacı buradan karşılanmaktadır.

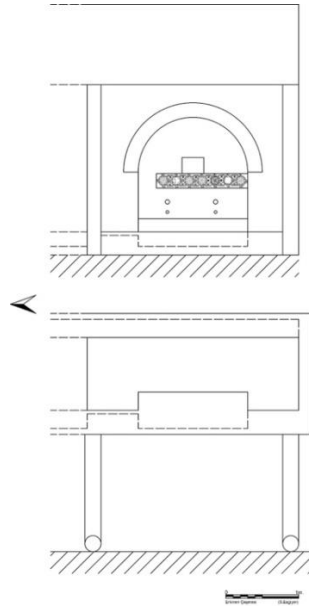
Yapıda kitabeyle rastlanılmamış olup yapan ve yaptıran hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Fotoğraf 15. Erkmen Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 16. Erkmek Çeşmesinin Ayna Taşı ve Süslemeli Bordür Kuşağı

Çizim 7. Erkmek Çeşmesi Batı Cephe Görünüşü ve Planı.

2.5. İsmail Ağa İhsaniye Çeşmesi

Yapı, İhsaniye Camisinin doğusunda bulunmaktadır. Çeşmenin batısından ara sokaktan İhsaniye Caddesi geçmektedir. Halk arasında “Dört kurnalı çeşme” ismiyle de bilinmektedir. Tamamen yenilenen çeşmenin sadece lüleleri orijinaldir. Özgünlüğü bozulan yapının diğer bölümleri modern malzemeler ile yeniden yapılmıştır.

Dikdörtgen formlu bir gövde üzerinde yükselen çeşme, iki cepheli dört yönlü bağımsız çeşme tipindedir. Ahşap kırma çatılı olan üst örtü saçaklarıyla birlikte dışa taşınarak oldukça geniş tutulmuştur.

Çeşmenin güneyi ön yüz olarak kullanılmakta olup ayna taşı düz atkı kemerlidir. Bu bölümde sadece yalak kısmı ve lüle mevcuttur. Yalaktan akan su doğu cephedeki hatıl bölümünde birikmektedir. Oldukça uzun bir hatılı olan çeşme günümüzde aktiftir. Çeşme tablasında ise dört adet metal lüle yer almaktadır.

Çeşmenin cepheleri restorasyon çalışmalarında yenilenmiş olup sadece kurna kısmı orijinaldir. Taslık bölümü ise düz raf şeklinde düzenlenmiştir (Fotoğraf 17).

Çeşmenin kuzey cephesi ise arka yüz olup bu cepheyi daha çok kadınlar kullanmaktadır. Üst örtünün saçaklarını geniş bir sundurma taşımaktadır. Sundurmayı ise iki adet taş ayak desteklemektedir (Fotoğraf 18).

İki adet metal kurna güney cephenin ortasına yerleştirilmiştir. Diğer cephedeki gibi taslık düz raf şeklindedir. Her iki cephenin yalak suları doğudaki hatıl ile birleşmektedir.

Çeşme belirli bir zamana kadar aktif olarak kullanıldığı fakat son zamanlarda yeşillik yıkanması ve gideri tıkanması sebebiyle suyunun kesildiği bölge halkı tarafından beyan edilmiştir.

Fotoğraf 17. İsmail Ağa İhsaniye Çeşmesi Güney Cepheden Genel Görünüm

Fotoğraf 18. İsmail Ağa Çeşmesi Kuzey Cepheden Genel Görünüm

2.6. Kışla Çeşmesi

Yapı, Yücel Sokak ile (eski ismi Yakup Şevki Paşa mahallesi) Harlak Sokağın kesiştiği köşeye inşa edilmiştir. Çeşme, Kışla ismini yakın civarda bulunan askeri binadan almaktadır.

Dikdörtgen bir gövde üzerinde yükselen yapı iki cepheli, bağımsız ve uzun hatlı plan düzenindedir. Yapının ön yüzü batı, arka yüzü ise doğu cepheyi göstermektedir.

Batı cephedeki ayna taşını at nalı kemer formu bir kemer sınırlandırmaktadır. Bu bölüm içerisine yalak, lüle, taslık ve kitabelik yerleştirilmiştir. Bu cephedeki yalak dikdörtgen formu olup biraz derin tutulmuştur. Yalağın içindeki lüleler ise metalden yapılmıştır. Kurna üzerinde kare formu bir taslık nişi bulunmaktadır. Taslığın hemen üzerinde ince bir blok halinde bulunan bordür kuşağı içinde geometrik ve bitkisel motiflere yer verilmiştir. Bu süslemeli devşirme taş blok çeşmeye ait olmayıp başka bir yerden getirilip buraya yerleştirilmiştir. Kuşak içinde üç adet dairesel formu gülbezek ve çarkifelek motifi, yanlarında ise akantus yaprakları oyma-kabartma tekniğinde taşla işlenmiştir. Kemer içindeki kitabede “*maşallah*” ibaresi yer almaktadır. Ahşap kırma çatılı olan üst örtünün üzeri alaturka kiremit ile kaplıdır (Fotoğraf 19 – Çizim 8).

Doğu cephe batı cepheye göre oldukça sade tutulmuştur. Cephe yüzeyinde at nalı formu kemer içine bir yalak ve iki adet kurna yerleştirilmiştir. Yalakta biriken su doğu cephedeki iki bölümlü hatıda birikmektedir. Bu hatıdan hayvanların su içtiği, kadınların çamaşır yıkadığı ve kuru baklagil ve yeşilliklerini yıkamak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Bu cepheyi daha çok kadınlar kullanmasından dolayı “kadınlar bölümü” ismi verilmiştir (Fotoğraf 20 – Çizim 9).

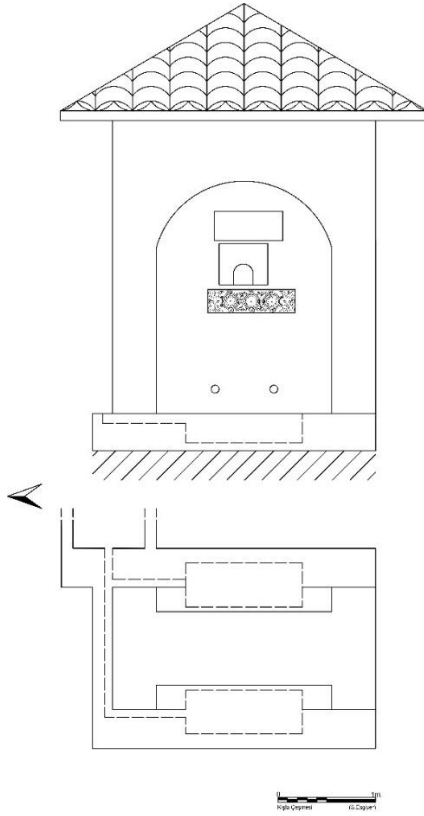
Yapı genelinde düzgün kesme taş ve devşirme malzeme birlikte kullanılmıştır. Çeşme son zamanlarda yapılan onarım çalışmaları sonucunda oldukça bakımlıdır. Ayrıca bir hayırsever tarafından restorasyonu desteklenmiş ve çeşmeye arıtma sistemi takılarak içme suyu kullanımına açılmıştır. Bu nedenle günümüzde halen aktif olarak da kullanılmaktadır.

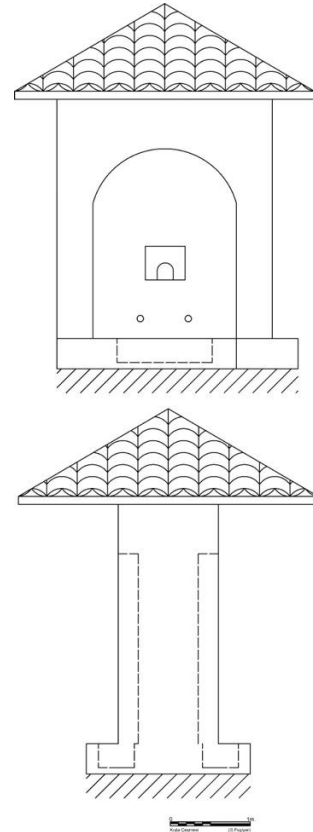
Fotoğraf 19. Kışla Çeşmesi Batı Cepheden Genel Görünüm

Fotoğraf 20. Kışla Çeşmesi Doğu Cepheden Genel Görünüm

Çizim 8. Kışla Çeşmesi Batı Cephe Görünüşü ve Planı.

Çizim 9. Kışla çeşmesi Doğu Cephe ve Güney Cephe Görünüşü

2.7. Palta Çeşmesi

Yapı, Hamza Usta Sokak ile Emrullah Mahallesi'nin kesiştiği Palta sokağın köşesine inşa edilmiştir. Bu sebeple ismini de bulunduğu yerden almış olup, halk arasında “Balta Çeşmesi” ile de bilinmektedir. Çeşmenin doğu cephesinde tahribatlar olsa da günümüze kadar sağlam gelebilen yapılar arasındadır.

Dikdörtgen formlu bir gövde üzerinde yükselen çeşme, iki cepheli ve bir yapıya bağımlı tipte inşa edilmiştir. Ön yüz batı cepheye yönelmiştir (Fotoğraf 21 – Çizim 10). Bu bölüm ana caddeye bakması

sebebiyle daha çok erkekler kullanmaktadır. Ayna taşını sınırlandıran kaş kemer niş şeklinde düzenlenmiştir. Kemer yüzeyleri ince silmeler ile geçilmiştir. Kemer kilit taşında aşağıya sarkıt halinde işlenmiş taştan nar ve enginar motifi kemer içini hareketlendirmiştir (Fotoğraf 22). Türk kültüründe nar ve haşhaş motiflerinin yapılar üzerine işlenmesi uğur, şans, bolluk ve bereketi simgelemektedir Ayrıca evlere bitişik veya bahçelerine yapılan çeşme, fiskiye, sebillerin üzerine işlenen nar motifi bulunan yere bolluk getirmesi amaçlıdır (Özkan Kuş & Duran, 2022a, s. 23). Her ne kadar haşhaş ve nar motifi karıştırılsa da her ikisi de bulunduğu yere bereket getirilmesine inanılmıştır. Evlerin girişlerine nar asılması, çeşmeler üzerine nar ve haşhaş çiçeklerinin ve meyvelerinin işlenmesi akan suyun bol, coşkulu çağlaması ve bereketi daimî akması anlamına da gelmektedir (Öztoprak, 2006; s.570; Özkan Kuş & Duran, Türk Süsleme Sanatında Nar, 2022b, s.26).

Kemerin üst bölümünde kare formlu bir seramik tabak üzerine “maşallah” ibaresi yazılmıştır. Bu ibarenin hemen yanına Osmanlıca harfleri ile yapının inşa tarihi olabileceğini düşündüğümüz bir tarih daha bulunmaktadır. Ön cephede ise “Mâşâallâh” ve sene “1327” ibaresi yazılıdır. Yapı M.1909 yılında yapılmıştır (Fotoğraf 23). Kemer üzengi seviyesine kadar sıvalı olan çeşmenin kemer başlangıcından bitimine kadar kesme taşlarla örülü olduğu görülmektedir. Ayrıca bu bölüm kırmızı renkli yağlı boya ile de boyanmıştır.

Çeşmenin en alt bölümünde kareye yakın bir formda yapılmış yalak ve bu yalağın hemen üzerine bir lüle yerleştirilmiştir. Bu lüle madenden olup dairesel formudur.

Yapının doğu cephesi de batı cephesi gibi düzenlenmiştir. Ara sokağa yönelen bu cepheyi kadınlar kullanmaktadır. Doğu cephede bulunan hatılın sadece temel izleri mevcuttur. Kuzey cephe yan parselde bulunan ev ile dükkâna bitişik olarak yapılmıştır. Güney cephe ise ana cadde ile ara sokağın kesiştiği köşeye bakmaktadır (Çizim 11).

Ahşap kırma çatı ile kaplı olan üst örtü iki yönden üçgen alınlıklıdır. Üçgen alınlıkların içi yarım daire kubbe ile örtülüdür. Güney cephede seramik tabak içine “Ya Allah” ibaresi yazılmakta olup etrafı bitkisel dallar ve yapraklar ile doldurulmuştur (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 21. Palta Çeşmesi Genel Görünüm

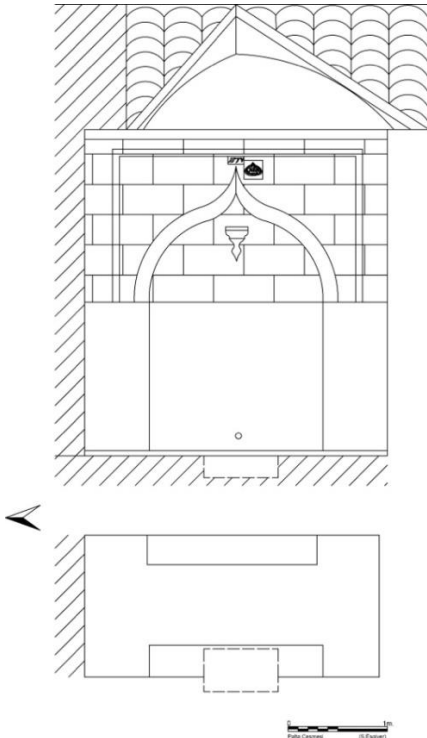
Fotoğraf 22. Palta Çeşmesi Batı Cepheden Görünüm

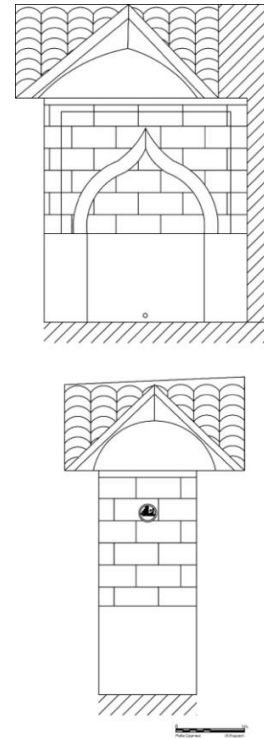
Fotoğraf 23. Palta Çeşmesi Batı Cephe'deki Kitabe.

Fotoğraf 24. Palta Çeşmesi Güney Cephe'deki Çini Kitabe.

Çizim 10. Palta Çeşmesi Batı Cephe Görünüşü ve Planı.

Çizim 11. Palta Çeşmesi Doğu Cephe ve Güney Cephe Görünüşü

2.8. Rüştüye Cami (Gökoğlu) Çeşmesi

Yapı, Hacı Yusuf Mahallesi, Mısırlı Sokak ile ana caddenin kesiştiği köşe başına inşa edilmiştir. Plan düzeni bakımından diğerlerinden farklı olan çeşme çokgen formludur. Cephesinde birçok yenilik olmasına rağmen üzerindeki kitabesi orijinal olduğu bilinmektedir. Kot farkından dolayı cadde ve sokağın alt kotunda kalmaktadır. Tüm cephe mermer ile kaplanmıştır. Çeşmenin doğu cephesine dört basamaklı bir taş merdiven ile inilmektedir. Ön yüz olarak kullanılan doğu cepheyi daha çok erkekler kullanmaktadırlar (Fotoğraf 25).

Ahşap kırma çatılı olan üst örtü çokgen formlu olup alaturka kiremit ile kapatılmıştır. Saçaklar beden duvarlarından dışa doğru taşırılmıştır.

Doğu cephede küçük bir yalak ve bu yalağın üzerinde iki adet burmalı lüle yer almaktadır. Bu lülelerin metallerinin orijinal olduğu düşünülmektedir. Batı cephede de tek lüle ve yalağı mevcuttur. Doğu ve batı

cepheden akan sular yalak da birleşip batı cephedeki hatlı içinde birikmektedir. Lüle üzerinde yapının kitabesi mevcuttur. Kitabe 57x42cm. ölçülerindedir (Fotoğraf 26).

Çeşmenin doğu cephesindeki ayna taşı içinde yer alan kitabede;

ماشاءالله تعالى
صاحب الحيرات والحسنات
على وعمرى الحاجى حسين سنة ١٢٥٤

*Mâşâallâhü Te'âlâ
Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
'alâ ve 'ömrü- Hâcî Hüseyin
sene 1254/M.1838*

Fotoğraf 25. Rüştüye Cami Gökoğlu Çeşmesi Genel görünüm

Fotoğraf 26. Çeşmenin Kitabesi

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bolvadin ilçe merkezinde yirmiyeye yakın çeşme tespit edilmiştir. Bu çeşmelerin dışında bölgede daha önce ayakta olan fakat günümüze ulaşamayanlar ile ellinin üzerinde çeşmenin olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarımız sırasında cephe durumlarına göre ele alınan çeşmelerin bir kısmı tek yönlü bir kısmı ise çift yönlü olarak tasarlanmış oldukları görülmüştür. Bu çalışmada ise merkezde yer alan çift yönlü çeşmeler makale konusu olarak ele alınmıştır.

İlçe'deki çift yönlü çeşmelerden sadece sekiz adedi günümüze kadar gelebilmiştir. Halen ayakta olan bu çeşmeler incelenmiş olup konumlarına göre değerlendirmesi yapılmıştır. Şehir dokusu içindeki yerlerine

göre genellikle köşe başlarına inşa edilmiş ve bağımsız yapılar oldukları tespit edilmiştir. Oldukça büyük ölçekli bu yapıların her iki cephesinin kullanıldıkları görülmektedir. Bu çeşmeler kendi içinde plan ve süsleme bakımından benzer özelliklere sahip yapılardır.

Çeşmelerin konumları, cephe özellikleri, fiziksel biçimleri, bağımsız olmaları nedeniyle bölgedeki diğer çeşmelerden farklı özelliklerde inşa edilmişlerdir. Özellikle çift yönlü yapıların arka cephelerini bayanlar, ön cephelerini ise erkeklerin kullandıkları bilinmektedir. Arka cepheyi kadınların kullanmaları mahremiyet olgusundan kaynaklanmaktadır.

Ön cepheler daha çok caddeye, arka cepheler ise ara sokaklara yönelmiştir. Çeşmelerin ortak özellikleri ise hepsinde yalak ve hatıl (tekne) sistemlerinin bulunmuş olmasıdır. Yalaklardan akan su hatılda birikmektedir. Bu biriken su ile kadınlar buğday, arpa, yeşillik ve zaman zaman halı ve kilimlerini yıkadıkları bilinmektedir (Soyaslan, kişisel iletişim, 2023 haziran, saat:15:36).

Günümüzde bu çeşmelerin lüleleri aktif olup suları içme suyu olarak halen kullanılmakta olmasıdır. Bunun en güzel örnekleri “*Çiğercioğlu Abdullah Çeşmesi*” ve “*Kısa Çeşmesi*”dir.

Oldukça gösterişli biçimde inşa edilen çeşmelerin üst örtüleri ahşap kırma çatılı olup alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Bazı çeşmelerin saçak seviyelerinde üçgen alınlıklara yer verilmiştir. Bu alınlıkların iç kısmı ise yarım daire formlu kubbe ile örtülüdür. Bu tür uygulamalar bölgedeki geleneksel konutların üst örtülerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bölgedeki evlerin girişlerini vurgulamak amacıyla yapılan bu uygulama genellikle saçak altlarında görülmektedir. İlçede; Ayşe Dudu Gemici evi, Cengiz Sayın evi ve Hacı Aşgar evlerinde üçgen alınlıklı bir giriş ve içi yarım daire kubbe ile örtülü olması çeşmelerle benzer özelliktedir. (Bahargülü, Geleneksel Bolvadin Evleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2021, s. 132-135, 165-168, 410, 329-332, 410)¹

Makalede ele alınan çeşmeler iki cepheli üç veya dört yönlü olmalarıdır. Bu çeşmeler herhangi bir yapıya bağlı olmadan etrafı açık meydan çeşmesi şeklinde tasarlanmıştır.

Sadece Palta Çeşmesinin kuzey cephesi bir eve bitişik olarak inşa edilmiş ve iki yönlü, üç cepheli olarak tasarlanmıştır. Cepheler düz veya bir niş açıklığı şeklindedir. Genel olarak çeşmeler; ayna taşı, niş açıklığı, yalak, kurna, taslık, kitabelik ve hatıl bölümlerini bünyesinde barındırmaktadır.

Oldukça sade inşa edilen çeşmelerin beden duvarları üzerinde az da olsa süsleme unsurları bulunmaktadır. Süslemeler yapıların kemer kilit taşlarında, köşeliklerde ve yan bordür kuşaklarında yer almaktadır. Ayrıca bazı çeşmelerde blok taşlar üzerinde gülbezeler, vazodan çıkan çiçek motifleri işlenmiştir. Bazı çeşmelerde de kitabe veya çini plakalar üzerinde bazı ibareler yer almaktadır. Bu sebeple Bolvadin çeşmeleri diğer bölgede yer alan çeşmelerden farklı tasarım ve süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Plan, dış cephe ve boyut açısından oldukça gösterişli yapılardır. Dış cephelerin bir sivil mimari örneğine benzer şekilde tasarlanması ve çatılı cephelere yer verilerek diğer bölgelerden ayırt edici olması en önemli özellikleridir.

Bolvadin ilçe merkezinde çeşmelerin sayısı olarak fazla olması sebebiyle çift yönlü çeşmeler şeklinde konu sınırlandırılmıştır. Yapılar kendi içinde ve bölgedeki diğer eserlerle karşılaştırmalar yapılarak su mimarisinin önemini vurgulamaktadır.

3.1. Tipoloji

3.1.1. Konumlarına Göre Çeşmeler

3.1.1.1. Bağımlı Çeşmeler

Bağımlı çeşmelerin bir veya birden fazla cephesi başka bir yapıya bitişik olarak yapılmaktadır. İncelenen örnekler arasında sadece Palta Çeşmesi'nin bir cephesi yani kuzeyi eve bitişik olarak inşa edilmiştir. Çeşme köşe başına iki cepheli, üç yönlü hatıllı olarak yerleştirilmiştir. Ön cephe batıda olup ana caddeye yönelirken arka cephe doğuya ve ara sokağa yönelmektedir. Tek cephesi bağımlı olan çeşmelerin beden duvarları kesme taştan inşa edilmiştir. Oldukça sağlam bir şekilde günümüze gelen bu yapı tasarımıyla dikkat çekmektedir.

¹ Örnek verilen evlerin fotoğrafları için bkz; Bahargülü, 2021; Fotoğraf No: 212-213, 268-270, 272, 519-520.

3.1.1.2. Bağımsız Çeşmeler

Herhangi bir yapıya veya mimari bir öğeye bağlı olmayan etrafı boş bırakılmış tek başına inşa edilen çeşmelerdir. İncelenen örnekler arasında; Alimeze çeşmesi, Calkoğlu çeşmesi, Çiğercioğlu Abdullah çeşmesi, Erkmən çeşmesi, İsmail Ağa İhsaniye cami çeşmesi, Rüştüye cami (Gökoğlu) çeşmesi ve Kışla çeşmeleri bağımsız çeşmeler içerisinde yer almaktadır.

Bu çeşmelerin ortak özelliği dört cephelerinin de etrafı boş bırakılmış olmalarıdır. Meydan çeşmeleri şeklinde tasarlanmış olup boyut olarak da büyük ölçekte inşa edilmiştir. Çeşmeler iki cepheli, dört yönlü ve hatlıdır. Bu çeşmelerin ön ve arka yüzleri bulunmaktadır. Ön yüz genelde ana cadde ve sokağa yönelirken arka yüz ara sokağa yöneldiği tespit edilmiştir. Ön yüzü erkekler, arka yüzü ise kadınlar kullanmaktadır. Kadınlar sabah su doldurmak için çeşme başına gittiklerinde erkeklerle karşılaşmamaktadırlar. Ayrıca arka yüzlerde kadınlar çamaşır, halı, buğday yıkamak gibi farklı işlemler yapılabilmektedir.

Bu çeşmelerden; Çiğercioğlu Abdullah çeşmesi ve Kışla çeşmelerinin suları hala aktif olup içme suyu kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Ayrıca bu grup içinde değerlendirilen çeşmelerin bir başka ortak özelliği ise hatıllarının bulunmasıdır. Genellikle hatıllar arka cepheye yapılıp oldukça uzun tutulmuştur. Ön cephedeki ve arka cephedeki yalak da biriken sular burada bekletilmektedir. Çeşmelerin tamamına yakınında ayna taşını çevreleyen bir kemer ve bu kemer nişi içinde lüle, taslık ve kitabelik mevcuttur. Nişlerin iç ve yan yüzlerinde süsleme unsurlarına yer verildiği görülmektedir.

Tamamına yakını bağımsız olarak yapılan bu çeşmelerin benzerleri Anadolu'da bağımsız olarak inşa edilen çeşmelerden Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti çeşmesi (Bilici, 1989, s. 105), İstanbul Vezir Mehmet Paşa çeşmesi (Önge, 1997, s. 189), İstanbul Abdülhamit II çeşmesi (Tanışık, 1943, s. 344), Sakarya Merkez Bostancıoğlu çeşmesi (Çetin, 2008, s. 128) ve Gebze'de çeşmelerinin tamamına yakını da bağımsız yapılmış örneklerdir (Yavuzylmaz, 2013, s. 585).

3.2. Fiziksel Biçimlerine Göre Çeşmeler

3.2.1. Cephe Kompozisyonlarına Göre Çeşmeler

Çeşmelerin tamamında belirli bir cephe düzenlemesi uygulanmıştır. Dikdörtgen formu bir çerçeve içine alınan cephelerin iç kısımları kemer ile sınırlandırılmıştır. Bunlar; yarım daire, sivri, at nalı, teğet, basık ve kaş kemerli ve nişsiz düz olanlar şeklindedir. Ayna taşını belirgin hale getirerek içine alan bu kemerli nişin iç kısımlarında yalak, lüle, taslık, kitabelik bölümleri yer almaktadır. Bölgedeki çeşmeler tek ve iki cepheli olup üç ve dört yönlü olarak tasarlanmıştır.

3.2.1.1. Yarım Daire Kemer Formlu Çeşmeler

Bolvadin çeşmelerinde genellikle yarım daire kemer formu kullanılmıştır. İncelenen sekiz örnekten dört adedi yarım daire kemerlidir. Çeşmelerin cepheleri bu kemerler ile hareketlendirilirken aynı zamanda ayna taşının da etrafını sınırlandırarak daha belirgin hale getirilmiştir. Bu grupta yer alan çeşmeler; Alimeze çeşmesi, Calkoğlu çeşmesi, Erkmən çeşmesi ve Kışla çeşmeleridir.

İstanbul ve Anadolu'da çok fazla tercih edilen yarım daire formu kemerler belli başlı yapılarla görülmektedir. Edirne'de Çamaşırcılar Sokağı çeşmesinde (Karademir, 2008, s. 115,271)², Kırklareli Kayyumoglu Çeşmesi (Kurtişoğlu, 2006, s. 20), Kayseri Büyük Bürüngüz Mütevelli Çeşmesi (Denktaş, 2000a, s. 61), Şebinkarahisar Hacı Yakup çeşmesi (Karpuz, 1989, s. 45), Niğde Ulu Cami çeşmesi (Kocabaş, 2001, s. 8), Afyon-Çay Medrese çeşmesi (Önge, 1997, s. 51), İstanbul Kocamustafa Paşa Ali Bey çeşmeleri (Aynur & Karateke, 1995, s. 89) ile kemer formları açısından Bolvadin çeşmeleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca Karaman'da Kadı Budak çeşmesi, Ali Dede Tartan çeşmesi, Dikbasan çeşmesi, Sakabaşı sokağı çeşmesinde de (Denktaş, 2000b, s. 30-34, 90-94, 105-108, 123-126) yuvarlak kemer tercih edilmesi ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Ermenek'teki Nadire çeşmesinde de aynı kemer uygulaması mevcuttur (Yavuzylmaz & Karakök, 2022, s. 151). İzmir Selçuk İsa Bey Cami çeşmesi (Önge, 1997, s. 55-56)³, Balıkesir Bandırma Dere Mahallesi çeşmesinde (Işıkdöğün, 2013, s. 198-199) kullanılan kemer uygulamaları Bolvadin'deki çeşmeler ile benzer özellikler göstermektedir.

² İlgili kaynakta bkz. Fotoğraf 55, Çizim 26.

³ İlgili kaynakta bkz. Fotoğraf 58.

Anadolu'ya bakıldığında ise Konya başta olmak üzere, Karaman, Karapınar, Afyonkarahisar, Uşak ve Eskişehir gibi illerdeki çeşmelerde de benzer kemer uygulamasına yer verilmiştir. Konya merkezdeki çeşmelerden; Şark çeşmesi, Terceman çeşmesi, Şeyh Ulema köşe çeşmesi, Karacihan çeşmelerinde de yarım daire kemer uygulanmıştır (Sarıkaya & Köseoğlu, 2013, s. 63,69,182,221,291).

3.2.1.2. Kaş Kemerli Çeşmeler

Bolvadin ilçe merkezinde incelenen çeşmeler arasında sadece Palta çeşmesinde kaş kemer uygulaması görülmektedir. Palta çeşmesi; dikdörtgen formu bir gövde üzerinde yükselmektedir. İki cepheli, üç yönlü olan çeşme köşe başına inşa edilmiştir. Ayna taşını çevreleyen kaş kemerin tepe kısımları hafif yukarı doğru sivri tutulmuştur. Kemer içinde lüle, taslık ve kitabelik bölümleri mevcuttur.

Anadolu'nun birçok bölgesindeki çeşmelerde kaş kemer uygulaması olduğu tespit edilmiştir. Palta çeşmesine benzer örnekler *Çankırı'da*; Dumanlı Köyü cami önü çeşmesi, Bel Ören köyü çeşmesi, Beymelik Köyü çeşmesi, Dodurga Köyü cami çeşmesi (Demirtaş, 2022, s. 43,54,88,100)⁴, Kastamonu Hacı Abdullah Çeşmesi (1904,05), (Gür, 2019, s. 167), Tire Çatal Çeşme (16.yüzyıl), Ürgüp Okul Önü çeşmesi (19.yüzyıl) (Sevim, 2015, s. 109), Uşak Boya Sokak çeşmesi (1903) (Durman, 2014, s. 39), Çorum Abacı çeşmesi (Okumuş, 2016, s. 28), Karatay Kümbetli Cami çeşmelerinin (Mutlu, 2014, s. 39) kemer formu açısından oldukça benzer örneklerdir.

3.2.1.3. Nişsiz Düz Cepheli Çeşmeler

Bu grupta incelenen örnekler arasında ilçe merkezinde üç adet çeşme bulunmaktadır. Çeşmelerin ayna taşları düz tasarlanmış olup yapılar genellikle iki cepheli, dört yönlüdür. Bu çeşmeler; Cığercioğlu Abdullah çeşmesi, İsmail Ağa İhsaniye Cami çeşmesi, Rüştüye (Gökoğlu) Cami çeşmeleridir.

Yapılar oldukça sade inşa edilmiş olup dört tarafı açık meydan çeşmeleri gibi düzenlenmiştir. Cığercioğlu Abdullah çeşmesi günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Çeşmeden akan su halk tarafından hem içme suyu hem de kadınların hatılda biriken sular ile çamaşır, halı, kilim ve buğday yıkamak için kullanılmaktadır.

Plan ve form açısından farklı olan Rüştüye Gökoğlu cami çeşmesinin etrafı açıktır. Çokgen formu olan çeşme iki cepheli, dört yönlüdür. Çeşmenin doğu ve batı cephelerindeki ayna taşı kemersiz olup düz niş şeklindedir. Hatıl ise batı cepheye konumlandırılmış olup oldukça uzun tutulmuştur.

Konumu, planı ve ölçüleri birbirinden farklı olan bu grup çeşmelerin ortak özelliği ayna taşının nişsiz düz olmasıdır. Çeşitli onarım gören bu çeşmeler günümüzde ise aktif olarak kullanılması bakımından önemlidir.

Nişsiz düz cepheli çeşmeler hem Anadolu'nun birçok bölgesinde hem de Başkent İstanbul'da sayıca çok fazla olduğu görülmektedir. Edirne'de ise ilk örneklerine 16.yüzyıl da rastlanılmıştır. Edirne'deki Hacı Ali, Hacer Hanım, Rifat Ağa, Sinan Ağa çeşmeleri ile form olarak benzer özelliklerde yapılmıştır (Karademir, Edirne Çeşmeleri, 2008, s. 273). Konya Said Paşa çeşmesi (Karpuz & Dülgerler, 2006, s. 323), Kayseri Talas Meydan çeşmesi (Denktaş, 2000a, s. 122) ve Bursa Kavaklı çeşmesi (Yalman, 1983, s. 30) ile incelediğimiz Cığercioğlu Abdullah çeşmesi ve Rüştüye Gökoğlu cami çeşmeleri ile benzer yapı grubu arasında gösterilebilir.

3.3. Malzeme ve Teknik

Bolvadin çeşmelerinde genellikle taş, mermer ve ahşap birlikte kullanılmıştır. Daha çok kesme taş, moloz ve kaba yonu taş en çok tercih edilen malzemelerdir. Kemer yüzeylerinde renkli taş işçiliğine de yer verilmiştir. Ayrıca çeşmelerin yalak üstlerinde ve yanlarında devşirme malzeme kullanımı da görülür. Devşirme malzemelerde bitkisel ve geometrik süslemelere yer verilmiştir. Bunlar oyma ve kabartma tekniğinde işlenmiştir. Bazı çeşmelerin cepheleri ise sıvalıdır. Düzgün kesilmiş büyük ölçekli kaba yonu taşlar daha çok ön cephelerde tercih edilmiştir.

İncelenen örneklerin bazılarının üst örtüleri ahşap kırma çatılı olup alaturka kiremit ile kapatılmıştır. Calkoğlu çeşmesi, Palta çeşmesi, Erkmen çeşmesi, Cığerci Abdullah çeşmesi, Alimeze çeşmesi, Kışla çeşmesi ve Rüştüye çeşmelerinin üst örtüleri ahşap kırma çatılıdır.

⁴ İlgili kaynakta bkz. Fotoğraf 11, 16, 32, Çizim 11, 17, 38, 52.

Ahşap ise genellikle çeşmelerin üst örtülerinde taşıyıcılarda ve saçaklarda kullanılmıştır. Bazı çeşmelerin üst örtüleri alaturka kiremit ile kapatılmıştır. Ahşap kırma çatıların saçaklarına yerleştirilen yarım daire kubbelerin iç kısımları bağdadi duvar ile çevrili olup üzeri sıvalıdır. Bunun en belirgin olduğu örnek ise Palta Çeşmesidir. Ağılönü Şehler çeşmesi, Calkoğlu çeşmesi, Erkmene çeşmesi ve Kışla çeşmelerinin beden duvarı üzerindeki süslemeli parçalar devşirme malzemedir. Bu parçalar daha önce başka yapılarda kullanılmış olup sonrasında ise çeşmeye getirildiği bilinmektedir. Erkmene ve Kışla çeşmeleri üzerindeki süslemeli parçalar antik dönem özelliği göstermektedir.

İncelenen çeşmelerden Calkoğlu çeşmesi ve Palta çeşmelerinin beden duvarları üzerinde plaka çini tabaklara yer verilmiştir. Kesme taştan inşa edilen çeşmenin beden duvarları içine bu tabaklar gömülerek yerleştirilmiştir. Tabaklar içinde geometrik, bitkisel ve yazılı süslemeler bulunmaktadır. Kemer yüzeylerinde kullanılan renkli taşlar Konya ve çevresinde kullanılmıştır. Bunlardan Karapınar'daki Çetmi Cami çeşmesi, Hacı İsa camii çeşmesi, Yeni mahale (zafer) çeşmelerinde renkli taş işçiliği görülmesi ile Bolvadin'deki Calkoğlu çeşmesine benzemektedir (Bahargülü, 2023, s. 508)⁵.

Genel olarak ele alındığında çeşmelerin tamamına yakınında lüleler madenden yapılmıştır. Lülelerin bazıları burmalı iken bazıları da düz boru şeklindedir. Ayrıca bazı çeşmelerde ayna taşının her iki yanına birer adet metal kancalar yerleştirildiği görülmektedir. Bu metal kancalar askı şeklindedir. Yıkılan halı, kilim veya büyük ebatlı parçaların suyunu süzmesi için asıldığı yer olarak yöre halkı tarafından tanımlanmıştır (Soyaslan, Kişisel iletişim, 2023 Nisan, Saat:16:33).

3.4. Yapı Elemanları

3.4.1. Üst Örtü

Yapıların üst örtüleri ahşap kırma çatılı olup bazılarında ise üçgen alınlıklara yer verilmiştir. Calkoğlu çeşmesi ve Palta çeşmelerinin üst örtüleri diğerlerinden farklı tasarlanmıştır. Her iki çeşme de ahşap kırma çatılı olup alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Calkoğlu çeşmesinin güney cephesindeki üçgen alınlık içerisine yarım daire şeklinde kubbe yerleştirilmiştir. Bu uygulamanın benzeri Palta çeşmesinin batı ve güney cephe alınlıklarında da görülmektedir. Calkoğlu çeşmesi konum, plan ve üst örtü açısından Palta çeşmesi ile benzer özelliklere sahiptir. Oldukça dikkat çeken bu üst örtü uygulaması bölgede yer alan sivil mimari örneklerinde de görmek mümkündür. Bölgedeki evlerin birçoğunun giriş cephelerindeki alınlıklar üçgen formlu ve içi yarım daire kubbe ile örtülüdür. Bu uygulama girişi vurgulamak amaçlı yapılmıştır. Bolvadin geçiş bölgesinde olması sebebiyle Eskişehir, Uşak, Isparta evlerinin girişleri de benzer özelliklere sahiptir. Bu şehirlerin dışında Bayburt'ta bulunan Maden Köyü çeşmesi ve Paşaoğlu (Galer) Çeşmelerinin ön yüzündeki üçgen alınlıkları Calkoğlu ve Palta çeşmeleri ile benzer düzende yapıldığı görülmektedir (Karademir, 2016, s. 334-337)⁶.

3.4.2. Gövde (Duvar)

Örneklerin tamamına yakını enine dikdörtgen planlıdır. Gövdeler kesme taş veya kaba yonu taşlardan düz duvar örgü tekniğinde üst örtülere kadar yapılmış olup her cephesinde farklı kemer formlarında biçimlenmiş niş şeklinde ayna taşı oluşturulmuştur. Çeşme gövdesinin tamamını örtecek biçimde yine farklı tekniklerde örtüler uygulanmıştır. Bazı çeşme gövdelerinin sonradan sıva ile kapatıldığı görülmektedir. Bazı örneklerin ise saçak altlarında kabalar veya çini levhalar taş içine applike edilmiştir.

3.4.3. Ayna Taşı

Çeşmelerin cephe yüzeylerini genellikle bir kemer sınırlandırmaktadır. Ayna taşının içine bir veya iki adet lüle yerleştirilmiştir. Tek lüleli olan örnekler; Palta çeşmesi, Rüştüye camii (Gökoğlu) çeşmesidir. Bu örneklerin içinde Rüştüye Camii Gökoğlu çeşmesinin lülesi ise orijinal olup burma formudur. Ayna taşının içinde iki lüleli çeşmeler, Calkoğlu çeşmesi, İsmail Ağa İhsaniye çeşmesi ve Kışla çeşmesidir. İlçe merkezinde incelenen bu çeşmelerden dörtlü lüleli çeşmeler de vardır. Erkmene çeşmesinin ayna taşı içinde altı ve üstlü yerleştirilmiş ikişerden dört adet lüle mevcuttur. Bu lülelerin üzerinde ise kare formlu taşlık bulunmaktadır. Taşlıklar sivri kemerli bir niş açıklığı şeklinde düzenlenmiştir.

⁵ İlgili kaynakta bkz. Fotoğraf 5-7.

⁶ İlgili kaynakta bkz. Fotoğraf 3-4, Çizim 3-4.

Diğer bir örnek ise; Cığercioğlu Abdullah çeşmesinin ayna taşı içinde yan yana sıralanmış dört adet lüle bulunmaktadır. Lüleler orijinal olup günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bu lülelerin üzerinde duvar boyunca uzanan raf taslık olarak işlev görmektedir. İnce zincirlere bağlanan kaplar su içildikten sonra bu raflara konulmaktadır. Çeşmenin ayna taşı düz olarak tasarlanmıştır. Ayrıca taştan yapılan taslık üzerinde bir de kitabelik nişi bulunmaktadır. Bazı çeşmelerin lüleleri günümüze kadar ulaşmamış olup yerine sonradan musluk takılan çeşmeler yer almaktadır. Bunlar; Kışla çeşmesinin batı cephesindeki musluktur. Ayna taşları içinde lülelerin üzerinde kemerli küçük niş açıklığı şeklinde bulunan taslıklar ise; Ağılönü Şehler çeşmesi, Alimeze çeşmesi ve Kışla çeşmesinde görülmektedir.

3.4.4. Taslık

Çeşmelerin genellikle ön ve arka cephelerinde ayna taşı içine alınmış en önemli yapı elemanlarından biri olan taslık halk arasında "tas deliği" olarak tanımlanmaktadır. "Çeşmelerde içine su içmek için tas konulan ve genellikle ayna taşına açılmış küçük bir niş şeklindeki deliktir" (Sözen & Tanyeli, 2015, s. 231). Başka bir ifadeyle taslık; insanların suyu içtikten sonra bakır veya madeni küçük ölçekli kapları koydukları yerlerdir. Farklı formlarda duvar içine açılan küçük deliklere tas, bardak ve maşrapa gibi kapların konulduğu yerler olarak da tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklarda taslıklar; bardaklık ve maşrapalık şeklinde isimlendirilmiştir (Yavuzylmaz & Karakök, 2022, s. 152).

Taslıklar kesme taş içine açılmış kare formu, sivri, yarım daire ve kaş kemerli niş şeklindedir. Alimeze çeşmesi ve Kışla çeşmelerinin kurna üzerindeki taslık sivri kemerli niş şeklinde düzenlenmiştir. Erkmen çeşmesinin kurna üzerindeki tek açıklık şeklinde düzenlenen taslık ise kare formudur.

Genellikle kurnaların hemen yanına açılan bu nişler tek olarak yapılması dikkat çekicidir. İki cepheli olan çeşmelerde ön ve arka cephelere birer adet kare formu açıklıklar yer almaktadır. Bunun en güzel örneği ise Cıkoğlu, Palta ve Ağılönü çeşmelerinde görülmektedir. Bu yönüyle taslıklar; Karaman Dahhak çeşmesi, Hacı Celal çeşmesi ve Hacı Efendi çeşmeleriyle (Denktaş, 2000b, s. 87-90, 100-120, 146-148) benzer formda yapıldıkları görülmektedir.

3.4.5. Su Yalağı

Çeşmelerin lülelerinden akan suların biriktiği oradan da hatıllara akmasını sağlayan sistemdir. Hayvanların su içmesi içinde kullanılan kare veya dikdörtgen formu çukurlar olarak da bilinmektedir. Yalaklar oldukça derin tutulmuştur. Bunun sebebi ise akan suyun kullanımı sırasında insanların üzerine sıçramasını engellemektir (Yavuzylmaz & Karakök, 2022, s. 152).

Çeşmelerin tamamında yalaklar sağlam olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Genellikle onarım esnasında betonarme malzeme ile yenilediği görülmektedir. Bu yalaklara bitişik olarak yapılan hatıllar çeşmelerin genellikle kuzey ve doğu cephelerine uzatıldığı görülmektedir.

İncelenen çeşmelerin ayakta kalanlarının tamamında yalakları mevcuttur. Bazı çeşmelerin ise yalakları aktiftir. Yalakların temizliği (hatıl⁷=tekne) üst bölümdeki tahliye kanalları ile yapılmaktadır. Lülelerden akan sular yalakta oradan da hatıllara bu tahliye kanallarıyla geçiş sağladığı görülmektedir. Ayrıca bu kanallar ile yalakların temizliği de yapılmaktadır. Fazla gelen veya biriken suların tahliyesinde, teknelerin içinin temizlenmesinde kullanılmaktadır. Üst bölümdeki bu tahliye yerlerinin dışında bir de hatılın zemininde dairesel formu deliklerde bu amaçla kullanıldığı görülmektedir. Bu delikler toprak seviyesinde olup tahliye zamanlarında tıkaçlar ile açılıp kapanmaktadır. Hatılların temizleme işlemleri halkın buğday, arpa, yeşillik veya çamaşır yıkama dönemlerinde yapılmaktadır. Bu işlemlerin halen yapıldığı çeşmeler; Cığerci Abdullah çeşmesi, Bucak çeşmesi, Kışla çeşmesi ve Erkmen çeşmeleridir.

3.4.5. Hazne (Su Deposu)

Çeşmelerde bulunan haznelere dışardan gelen suyu bünyesinde depolayıp yeterli miktarda lüleye veya çeşmeye verilmesini sağlayan sistemdir. Genellikle çeşmelere bitişik olarak yapılan haznelere küçük bir kapıdan girilmektedir. Hazne içindeki suyu kontrol etmek amaçlıda küçük bir pencere açıklığı mevcuttur. Bu haznelerin dış cepheleri ise genellikle sıvalıdır.

⁷ Halk arasında yalaklara bitişik olarak yapılan ek haznelere bölgede hatıl veya tekne adı verilmektedir.

İncelenen örnekler arasında sadece Alimeze çeşmesinin hazne bulunmaktadır. Bu çeşmenin haznesinin olması diğer çeşmeler gibi bir kaynağının bulunmayışıdır. Doldurma su ile akan çeşmenin her iki cephesinde de lüle yer almaktadır. Bağımsız olarak inşa edilen bu çeşmenin benzeri bölgedeki Emrullah çeşmesinde görülmektedir. Fakat Emrullah çeşmesi tek yönlü bağımlı ve hazneli grup içerisinde. Alimeze çeşmesine benzer formda yapılan Gebze'deki Eskihisar çeşmesi ve İbrahim Paşa çeşmeleridir. Bu çeşmelerinde haznesi bulunmaktadır. Hazneye sahip diğer benzer çeşmeler ise; İzmit Pertev Paşa cami çeşmesi (Galitekin, 2005, s. 177), Karaman Ali Dede Tartan çeşmesi (Denktaş, 2000b, s. 90) ve Başlar sokak çeşmeleridir (Çetin, 2008, s. 81-82).

Alimeze çeşmesi doğu-batı yönlü çift cephelidir. Ön cephe batıya, arka cephe ise doğuya konumlandırılmıştır. Çeşmenin yalaktan akan suyu kuzey cephedeki hatıda birikmektedir. Güney cephede hazne çeşmeye bitişik vaziyettedir. Dikdörtgen formulu olan zemin haznesinin üzerine metal ile kaplanmış bir kapak yerleştirilmiştir. Kapak ise bir kilit ile açılıp kapanmakta olup haznede başka herhangi bir kapı veya pencere açıklığı bulunmamaktadır.

3.5. Süsleme

3.5.1. Geometrik Süsleme

İncelenen örneklerin bazılarında geometrik süslemeye yer verilmiş olup bu süslemeler genellikle taş ve çini malzeme üzerine uygulanmıştır.

Aynı kaynaktan geldiği düşünülen Erkmen ve Kışla çeşmelerinin kurna üzerine yerleştirilen yatay dikdörtgen formdaki bordür kuşağı tasarım ve teknik açıdan benzerlik göstermektedir. İki örnekteki kompozisyonda yan yana dizilmiş dairesel madalyonlardan oluşmaktadır. Birbirinden farklı motiflere sahip olan bu madalyonlarda daireler birbirine düğümlü geçmelerle bağlanmaktadır.

Bununla birlikte her iki çeşmede de madalyonlardan birinin içinde yer alan *çark-ı felek*⁸ motifini geometrik bir tasarım olarak işlenmiştir. Bu motif genellikle saat yönünde dönüş sağlayan bir motif olup süsleme amaçlı sembolik bir nesne gibi tercih edildiği düşünülmektedir (Çaycı, 2016, s. 299-205; Altın, 2021, s.30-80).

Merkezden dışa doğru dönüş yapan bu motif geleneksel evlerin tavanlarında, dolap kapaklarında ve kapı kanatlarında (Sertyüz, 2022, s. 387)⁹, mezar taşlarında, sosyal ve dini yapılarda da kullanım alanı bulmuştur.

3.5.2. Bitkisel Süsleme

Geometrik süsleme kadar bitkisel süslemelerde çeşmelerin üzerinde geniş yer tutmaktadır. Erkmen ve Kışla çeşmelerinin kurna üzerine yatay olarak yerleştirilen Bizans Dönemine ait devşirme mimari plastik parçalarda bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Erkmen çeşmesinin bordür kuşağı içinde yan yana dizilmiş yedi adet düğümlü geçmeler içinde yüksek kabartma tekniğinde yapılmış madalyonlar bulunmaktadır. Bu madalyonlardan dördü penç formunda, diğer ikisi ise akant yapraklarından oluşmaktadır.

Benzer tasarıma sahip olan kışla çeşmesinin ayna taşı içindeki devşirme mimari plastik parçada ise düğümlü geçmelerle bir araya getirilmiş ve yan yana dizilmiş üç adet madalyon yer almaktadır. Bunlardan ikisi penç motifine benzer şekilde kuş bakışı görünümde stilize çiçek motifinden oluşmaktadır. Madalyonların dışında kalan boşluklarda ise irili ufaklı stilize yaprak motifleri yerleştirilmiştir.

Bolvadin çeşmelerinde bitkisel süsleme olarak kullanılan bir başka motif de "*gülbezeler*" dir. Genellikle çeşmelerin kemer kilit taşlarına veya ayna taşı içine yapılan bu motif oyma-kabartma tekniğinde işlenmiştir. Devşirme malzeme üzerine işlenen bu motifler ince uzun bir bordür kuşağı içine yerleştirilmiştir. İlçedeki Erkmen, Çiğercioglu Abdullah ve Kışla çeşmesinin ayna taşı içindeki bu lüle üzerine yatay formda yerleştirilen bordür kuşağı içindeki gülbezeler geometrik süslemeli madalyonlarla birlikte verilmiştir.

⁸ Çark-ı felek tamlamasında çark; çığrı, çıkırık, çakır, değirmen ve her tür makara için kullanılan bir kelimedir. Felek ise gök, gökyüzü, sema, dünya, âlem, talih, baht, şans, kader ve gezegenlere ait bir tabaka gibi anlamlar içermektedir. Kökeni antik çağlara dayanan ve felsefi bir kavram olan çarkifelek (fırıldak) sembolü dünyanın ve evrenin devrimini, kaderi, sonsuzluğu ve ölümsüzlüğü simgeleyen bir sembol olarak mimari eserlerin kubbe ve tavanlarında ya da tek başına rozet (madalyon) biçiminde süslemelerde sıkça kullanılmıştır.

⁹ İlgili kaynakta bkz. Fotoğraf 268-275, Çizim 236.

Yaygın bir motif olması bakımından önemlidir. Konya çeşmelerinde (Karpuz, 2001, s. 89, 103-104; Sarıkaya & Köseoğlu, 2013, s.163, 201-203; Bahargülü, 2023, s.508)¹⁰ ve Karaman çeşmelerinde taşta oyulan bu motif genellikle kemer kilit taşlarına rastlanılmaktadır. Edirne çeşmelerinde de görülen bu motif Hacı Adil Bey çeşmesi ile Karanfiloğlu çeşmelerinin (Karademir, 2008, s. 288) kemer köşeliklerine gülbezek motifi şeklinde görülür.

İlçedeki Calkoğlu çeşmesinin cephelerinde bitkisel süslemeli çini tabaklar kullanıldığı görülmektedir. Özellikle çeşmenin güney cephesinde kemer üzerinde yan yana üç adet tabak içinde kıvrımlı dallar ve yapraklar işlenmiştir. Bunun benzer örnekleri Konya merkezdeki çeşmeler de karşımıza çıkmaktadır. Konya'daki Müftü Abdullah çeşmesindeki cepheye yerleştirilen çini tabaklar ve süslemeleri Calkoğlu çeşmesi ile benzer formda yapıldığı görülmektedir (Sarıkaya & Köseoğlu, 2013, s. 179).

3.5.3. Yazılı Süsleme

İncelenen örneklerin birçoğunun cephe yüzeyinde kitabelerin dışında, süsleme aralarında veya bağımsız bir şekilde Arapça harfleri ile yazılmış “*Maşallah*”, “*Ya Hafız*”, “*Bismillahirrahmanirrahim*” şeklinde ibarelere yer verilmiştir.

Bunlardan, Alimeze çeşmesinin doğu ve batı cephelerinin kemer üzerinde seramik tabak içine “*Maşallah*” ibaresi yerleştirilmiştir. Bu ibarelerin yine yer aldığı diğer bir çeşme ise Palta Çeşmesi'dir. Bu çeşmenin de batı ve güney cephelerinde dairesel formlu çini tabak içine “*Maşallah*” yazılıdır. Ayrıca batı cephedeki kemer üzerine yerleştirilen bu “*maşallah*” ibaresinin hemen yanında ise sene “1327” tarih düşülmüştür. Calkoğlu çeşmesinin de batı cephe duvarının üzerine yan yana yerleştirilmiş iki adet çini tabak içine “*Maşallah ve Ya Hafız*” ibareleri bulunmaktadır. Bu ibarelerden farklı olarak Tahir Ağa çeşmesinin kemer üzerinde “*Bismillahirrahmanirrahim*” ibaresi uzun ve istifli bir şekilde yazılmıştır.

Çeşmelerin geneline bakıldığı zaman “*Maşallah*”, ve “*Ya hafız*” terimleri oldukça fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle bunlar süsleme motifleriyle birlikte verilmiştir. Bunların dışında bazı çeşmelerde de kısa olarak verilmiş inşa tarihleri bulunmaktadır.

3.5.4. Kitabe

Çeşmeler üzerinde yer alan kitabeler genellikle kemer ile çevrili olan ayna taşı içine yerleştirilmiştir. Sadece Cigercioglu Abdullah çeşmesinin ayna taşı düz olması sebebiyle kitabe taslık bölümünün üzerine yerleştirilmiştir.

Yapılar üzerinde yer alan kitabeler çeşmelerin tarihlendirilmesi için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tercümesi yapılan kitabelerin bir kısmı doğrudan inşa kitabesi olup diğer yapıların inşa kitabeleri bulunmamaktadır. Bunlardan birkaçında ise onarım kitabeleri de bulunmaktadır.

Kitabesi olan örneklerde yapan ve yaptıran hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bunlardan en eski Cigercioglu Abdullah çeşmesi (H.1227/ M.1812), Rüştüye Camii Calkoğlu çeşmesinin (Gököğlu) çeşmesi (H.1254/ M.1838), Calkoğlu çeşmesi (H.1287/ M. 1870) ve Alimeze çeşmesi (H.1326/ M. 1908-1909)'dir. Diğer çeşmelerin ise inşa bulunmayıp malzeme ve teknik açıdan aynı dönem özellikleri göstermektedir. Ancak bazılarında *Maşallah*, *Ya Hafız ve Bismillahirrahmanirrahim* gibi ibareler yer almaktadır.

4. Sonuç

İnsanoğlu yaratıldığı andan veya ya hafız itibaren en temel gıda olan suya ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple doğadaki tüm canlılar için su vazgeçilmez bir unsurdur. Yaşadıkları ve yayıldıkları her bir coğrafyada o bölgenin kültürünü benimseyip kendilerine göre sentezleyerek birçok alanda su mimarisi ile ilgili yapılar inşa etmişlerdir. Su mimarisi içinde en fazla bulunan ve yaygın olan yapılar çeşmelerdir. Özellikle bir şehir, mahalle, cadde ve sokaklara hayat veren en başta su ve bu suyun akmasını sağlayan çeşmeler olmuştur. Şebeke sularının evlere bağlanmasıyla sokak çeşmeleri az da olsa önemini kaybetmiştir. Yapıların zamanla kullanılmaması ve terk edilmesi yıkılmalarına ve tahrip olmalarını hızlandırmıştır. Birbirinden farklı olan bu yapıların bazıları günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Çeşmeler diğer inşa edilen yapılara göre daha küçük ölçekli olup yapımı ve bakımı diğer eserlere göre daha kolaydır.

¹⁰ Konya çeşmelerindeki örneklerin fotoğrafları için bkz. Karpuz 2001, Fotoğraf 4-6; Bahargülü 2023, Foto 5-7.

Bolvadin İç Anadolu ile Ege bölgesinin geçişi konumundaki bir ilçe olduğu için yapılarda uygulanan plan, malzeme ve süsleme özelliklerinde farklılıklar görülmektedir. Özellikle plan ve üst örtü sistemleri dikkat çekmektedir.

İlçe merkezinde yaklaşık elli altı adet çeşmenin olduğu söylenmektedir. Fakat günümüzde mevcut olan on yedi adet çeşme ayakta. Bunların birçoğu özgünlüğünü korur iken bir kısmı restorasyonlar sonrasında tamamen yenilenmiştir.

Cadde ve sokak köşelerine inşa edilen yapılar ilçe merkezinde tek ve iki cepheli olarak tasarlanmıştır. Makale konusu iki cepheli çeşmelerden oluşması sebebiyle bunlardan sadece sekiz adedi incelenmiş olup değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çift yönlü olan bu çeşmeler plan, malzeme ve teknik açıdan genellikle benzer olsa da farklı özellikleri de bir arada barındırmaktadır. Çeşmelerin birkaçı özelliğini kaybetmeden günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Suyu içilebilen ve ihtiyaç esansında kullanılan bu çeşmeler; Cığerci Abdullah çeşmesi ve Kışla çeşmeleridir. Diğer çeşmeler günümüze sağlam olarak gelse de suyu aktif değildir.

Genel olarak plan tipolojisi enine dikdörtgen formlu bir gövde, tek veya iki cepheli olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen formlu bir gövde ve bu gövdeyi sınırlandıran bir kemer nişi tüm yüzeyi kaplamaktadır. Kemerin çevrelediği ayna taşı içinde lüle, taslık ve kitabelik bölümleri bulunmaktadır. Önlerinde de bir yalak ve buna bağlanan hatlar yer alır.

Çeşmeler buldukları konumlara göre bağımlı ve bağımsız olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan bir adedi yapıya bitişik, yedi adedi ise bağımsız olarak inşa edilmiştir. Bölgedeki çeşmeler tek ve iki yönlü olarak tasarlanmıştır. Ön yüz erkekler, arka yüz ise kadınlar için yapılmıştır.

Çift cepheli tasarlanan bu çeşmeler genellikle üç ve dört yönlüdür. Üç yönlü iki cepheli olan sadece Palta çeşmesidir. Diğer yedi adet çeşme ise çift cepheli ve dört yönlüdür.

Bölge çeşmelerinin süsleme özelliklerine bakıldığında üç farklı malzeme üzerine yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi devşirme malzeme ve taş olup, çini ve seramik üzerine geometrik, bitkisel ve yazılı süslemelere yer verilmiştir. Kitabelerine göre ilk örneğimiz 19.yy. başından olmak üzere 20.yy. başına kadar uzanan bir dönemin yapıları olarak dikkati çekmektedir.

Oldukça sade inşa edilen bu çeşmeler restorasyon çalışmalarından sonra cephelerinde düzenlemelere gidilmiştir. Çeşmelerin cephelerindeki devşirme taşlar, plaka çinilerin başka yerlerden getirilerek çeşme yüzeyine monte edildiği görülmektedir. Ayrıca Palta çeşmesi ve Calkoğlu çeşmesinin cephelerine yerleştirilen devşirme taşlar ve çini tabaklarda bunun en güzel örnekleridir. Taş malzeme üzerine süslemeler oyma-kabartma tekniği ile yapılmıştır.

Çeşmelerin konumları, ölçüleri ve işlevleri dikkate alındığında sade görünümlü Türk yaşam biçimini yansıtan küçük birer çeşme örnekleridir. İnsanların yaşam biçimlerini etkileyen unsurlar olarak da kullanılmıştır. Su insanın var oluşuyla birlikte ortaya çıkmış ve halen varlığını sanat anlayışı içinde devam edip sürdürülebilir olması açısından da önemlidir.

Sonuç olarak incelenen bu yapılar kültürel mirasımızın bir parçası durumunda belgelenecek eserlerin ilgili birimler tarafından tescillenmesini ve restorasyonlarını sağlamak, bilim dünyasına tanıtmak ve çeşmeler hakkındaki doğru bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması en büyük temennimizdir.

5. Extended Abstract

Bolvadin is a small district established in a wide and fertile valley between Sultan Mountain and Emir Mountain, covering the Aegean region and part of Inner Western Anatolia. It is located on the Istanbul, Eskişehir and Konya highway. The word fountain, which originally comes from Persian, means "eye". The word fountain, which is used in Turkish to mean water source, is derived from the word "çeşme".

In the sources, this term is also defined as "a public water intake place made of marble, stone or other materials in the form of a reservoir with a **spout** or tap for the collection of water collected in a reservoir at its source or for receiving water brought in and drained through pipes".

The district, which contains many historical structures from the past to the future, is in integrity with its civil architecture examples, mosques, fountains, tombs, and bridges. In this study, fountains located in the central neighborhoods of Bolvadin were examined. Approximately fifty-six fountains have been

identified in the district, seventeen of which are still standing. When divided into single and double-sided, only eight are double-sided.

The front facades are used by men and the back facades by women. Women use the back facades because of privacy. Women who come to fill water with the morning call to prayer say that they do not encounter men. In addition, it is seen that they wash their green vegetables, dry foods, wheat and barley with the water accumulated in the belts on the back facades, and on the weekends, they wash their laundry and carpets. These facades of the fountains are made more simply than the front facades. The front facades are more luxurious and fancy.

The facade compositions of the eight existing fountains are divided into those dependent on a structure or not. Only those with two facades were included in the article within the scope of the research. These structures, which attract attention with their unique designs, are quite large and magnificent. Double facade fountains are generally built at the corners where avenues and streets intersect and are designed like square fountains. The upper covers have wooden hipped roofs and triangular pediments

The interiors of these triangular pediments are designed as semicircular domes. Some structures have plant ornamental motifs inside the dome. These stylized motifs are specific to the region. It is seen that regular cut stone, rubble stone, marble, brick and reused materials were used in the body walls of the structures. Tulips, roses and their branches, wheat ears, and flowers coming out of vases are usually processed on the reused materials with a late period effect. It is thought that these ornamented stones may have been brought from nearby ancient cities. The district, which is located on the passageway, also has similar characteristics to the water structures found in the surrounding cities. The fountains are structures with remarkable designs. It has been determined that the houses in the region have similar features in terms of facade architecture. The half domes covering the entrances of the houses and the motifs and triangular pediments decorating the inside of these domes are architectural features specific to the region.

Bolvadin, which preserves and sustains its traditional street texture without spoiling it, is a district that stands out with its old houses and water architecture. There are many architectural remains in the district located in the transition area. This adventure, which started in ancient times, continues its existence today. Among the existing structures, fountains shed light on the history of the city.

The fact that the fountains that pep up the fronts of houses and the beginnings of streets are usable is also a privilege. The fact that the public meets their water needs from some of these fountains ensures that the fountains remain surviving. People taking care of historical buildings and making them usable today beautifies the streets of the district.

It is known that the sources that feed the fountains come from the nearby mountains. Being quite clean and drinkable provides relief to the public in terms of water. Among the fountains examined, the waters of the Cılkoğlu Abdullah Fountain, Erkmén Fountain, and Kışla Fountain are active and the public carries drinking water from here to their homes. Recently, the public's sensitivity and protection of historical buildings has been instrumental in transferring these buildings to future generations.

In the article, two-way fountains are discussed in the form of catalogs. These structures, which were examined in detail, were evaluated in terms of materials and techniques, purposes of use, locations, plan layouts, facades and decorations. The structures are supported with examples by comparing them both within themselves and with fountains in the region.

It has been determined that there are very few similar structures to these structures that are compared in terms of their facade features. Many of the structures are registered, and the unregistered structures should be registered and preserved to continue their existence, to be transferred to future generations and to be kept alive. Carrying out restoration work on some of the needed structures is a suggestion. These fountains, which are cultural assets, have been documented to ensure their survival and sustainable use.

Keywords: Bolvadin, Water Architecture, Fountain, Fountain Pipe.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Arseven, C. (1988). Çeşme. *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 388-390). içinde Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aynur, H., & Karateke, H. (1995). III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri. İstanbul.
- Bahargülü, N. (2021). *Geleneksel Bolvadin Evleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahargülü, N. (2023). Karapınar Çeşmeleri. A. Aytaç (Dü.), *17. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi / Sanat Etkinlikleri (Akademik Naile Velibanlı Armağanı)* (s. 501-507.)
- Bilici, K. (1989). Karaman İbrahim Bey İmaret Çeşmesi. *AÜDTCFD*(132), s. 105-125.
- Çetin, Y. (2008). Sakarya Çeşmeleri. *Sanat Dergisi*(14), 125-132.
- Demirtaş, M. (2022). *Çankırı Çeşmeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Denktaş, M. (2000a). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar)*. Kayseri.
- Denktaş, M. (2000b). *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul.
- Durman, A. (2014). *Uşak Çeşmeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyice, S. (1993). Çeşme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 277-287). içinde İstanbul.
- Galitekin, A. (2005). *Gölcük Tarihçe ve Kültür Mirası Eserler*. Kocaeli.
- Gür, F. (2019). *Kastamonu Çeşmeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşıkdoğan, A. (2013). *Balıkesir Çeşmeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara Pilehvarian, N. (2022). Osmanlı Çeşme Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 247-251). içinde Ankara.
- Karademir, M. (2008). *Edirne Çeşmeleri*. Edirne.
- Karademir, M. (2016). Tarihi Bayburt Çeşmelerinden Örnekler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*(19), 327-347.
- Karpuz, H. (1989). *Şebnîşar*. Ankara.
- Karpuz, H. (2006). Konya Halk Mimarisinde Su Yapıları. *Su Medeniyeti Sempozyumu*. Konya.
- Karpuz, H., & Dülgerler, O. (2006). Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi: Sanatta Anadolu-Asya İlişkileri. *Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan* (s. 317-331). içinde Ankara.
- Kocabaş, F. (2001). *Niğde Çeşmeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurtişoğlu, H. (2006). *Kırklareli'ndeki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Yayımlanmamış Lisans Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mutlu, M. (2014). *Konya'da Su Mimarisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okumuş, A. (2016). *Türk Süsleme Sanatında Barok ve Rokoko*. İstanbul.
- Önge, Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara.
- Özkan Kuş, N., & Duran, R. (2022a). Türk Kültüründe Nar Motifi ve Tekstil Uygulamalarından Örnekler. *Ulakbilge*(68), 21-33.
- Sarıkaya, M., & Köseoğlu, M. (2013). *Konya'nın Tarihi Çeşmeleri*. Konya.
- Sertyüz, N. (2022). *Anadolu Türk Evi'nde Ahşap Üzeri Kalem İşi Bezeme (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevim, A. (2015). *Neşebir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soyadı, A. (2020, Temmuz). Çalışma Başlığı. *Selçuk İletişim*, 13(2), 1-12.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (2015). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Tanışık, İ. (1943). *İstanbul Çeşmeleri I-II*. İstanbul.

- Uysal, A. (2024). Bolvadin'deki Selçuklu Yapıları ve Kırkgöz Köprüsü. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*(20), 81-134.
- Yalman, B. (1983). Bursa Çeşmeleri. *İlgi Dergisi*(36), 27-31.
- Yavuzylmaz, A. (2013). Gebze Çeşmeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(6), 577-593.
- Yavuzylmaz, A., & Karakök, C. (2022). Kurtarılmayı Bekleyen Bir Eser: Ermenek Ardıçkaya Nadire Çeşmesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, 2(6), 148-159.